

Katja Boh

Inštitut za sociologiju in filozofiju
pri Univerzi v Ljubljani
Ljubljana, Cankarjeva 1/IV

Statusna inkogruentnost u postrevolucionarnom društvu

KRITIČKE PRIPOMENE UZ TEORIJU STATUSNE INKONGRUENTNOSTI

Pojmom »društveni status« označavamo položaj pojedinca na dimenzijama društvene raslojenosti, njegov relativni položaj prema drugim pojedincima na istom, višem ili nižem položaju, a što znači da rangiramo, odnosno vrednujemo pojedince (obitelji, položaje, uloge, grupe) na statusnoj ljestvici. Pojmovi, kojima određujemo položaj pojedinca u društvu često su isti kao i pojmovi što ih upotrebljavamo u modelima stratificiranja populacije po dohotku, imetku, nabrazbi, potrošnji, kojom prilikom govorimo o nižoj, srednjoj ili višoj klasi¹ ili sloju, katkad sa više ili manje razuđenim podjelama. Iako se u teorijama socijalne stratifikacije i socijalnog statusa vrlo često upotrebljavaju isti termini, oni ipak izviru iz slijeda međusobno različitih kriterija. Stratifikacija po dohotku, imetku, naobrazbi, potrošnji i sl. temelji se na objektivno mjerljivim indikatorima za razliku od statusne podjele koja se oslanja na vrijednosne, tj. na subjektivne sudove.

Osnovna je razlika između važnijih teorija socijalne stratifikacije u kriterijima za ocjenjivanje statusa pojedinaca i društvenih skupina (grupa). Neke teorije luče objektivne i subjektivne statusne dimenzije. Među prve tzv. objektivne znakove, na osnovi kojih ljudi ocjenjuju položaj pojedinca u društvenoj strukturi ubrajaju se: starost, spol, socijalno podrijetlo, naobrazba, zvanje, dohodak; drugi, tj. subjektivni, izviru navodno iz ocjenjivačevih očekivanja i normi o tome, što je za određen položaj kojeg pojedinac ima u društvu shodno, a što nije.

Pri definiranju socijalnog statusa, dakle, naginjemo psihološkom sistemu vrednovanja »recipročne superiornosti i inferiornosti«². Društveni status jest mjesto što ga pojedinac zauzima na statusnoj ljestvici, tj. to je ocjena vrijednosti položaja pojedinca kako ga ocjenjuje on sam i kako ga ocjenjuje nje-

¹ Gdje u tekstu nije drugačije označeno, citiramo američke autore, koji u većini slučajeva upotrebljavaju termin »class« kao deskriptivnu kategoriju i izjednačavaju je sa slojem.

² Benoit-Smullyan, Emile: Status, Status Types and Status Interrelations, *ASR*, Vol. IX, 1944. str. 151. — Homans, George C.: Social Behavior, Its Elementary Forms, Harcourt, Brace & World, Inc., New York 1961, str. 149. — Gordon, Milton M.: Social Class in American Sociology, McGraw-Hill Book Company, Inc., New York 1958, str. 238–248, i drugi.

gova referentna grupa. Ako je tome tako, tada do socijalnog statusa možemo doći samo putem točnog određivanja grupe koja je ocjenjivala i unutar koje je pojedinac i bio ocijenjen. Zato je R. Linton u pravu kad kaže da bi svakom pojedincu zapravo trebalo pripisati više različitih statusa, odnosno da je totalni status zapravo zbroj više diferencijalnih statusa.

U ovoj studiji polazimo od definicije statusa, koju su dali S. Saksida i Ž. Knap⁴. Saksida i Knap kažu: »... socijalni status znači rangiranje pojedinaca (obitelji, uloge, položaja) na statusnoj (vrijednosnoj) ljestvici. Rangiranje je rezultanta svih subjektivnih ocjena neke društvene zajednice, u kojima se potvrđuje određen socijalno-statusni sistem...«.

Status smo mjerili objektivnim dimenzijama i subjektivnim skalama sudova. Valja pripomenuti da je već sam izbor dimenzija u biti odraz određenog sistema vrijednosti, što znači da i dihotomizacija dimenzija na objektivne i subjektivne ne premašuje vrijednost heurističnog pomagala.

Naše ocjene položaja koje pojedinci zauzimaju u društvenoj strukturi obično ovise o mjestu koje ti isti ljudi zauzimaju na stratifikacionim dimenzijama. Položaj na ljestvici dohotka, obrazovanja, zanimanja unutar određenog vrijednosnog sistema neke grupe daje pojedincu njegov društveni status. Mjesto pojedinca na ljestvici obrazovanja, obično korelira s dohotkom i statusom zvanja, jer zahtijeva da taj isti pojedinac preuzme i određene običaje i određen stil života. Životni je stil već u Maxa Webera bio kriterij za stratifikaciju staleža u okviru klasa. Thorstein Veblen pak životni je stil upotrijebio kao kriterij stratifikacije tzv. »proizvodnih« i »dokonih« klasa. Ako, dakle, životni stil može biti stratifikacioni kriterij, tada su i pojedinačni elementi stila života — primjerice, različiti oblici upotrebe vremena, oblici potrošnje i ponašanja uopće — statusni znaci. Oblici ponašanja, posebice u slobodnom vremenu mogu postati znakom statusa pojedinca ili strate kojoj pojedinac pripada. Pa ipak se nekim djelatnostima u politici, umjetnosti, sportu, što ih je Veblen pripisao »dokonoj klasi«, pridaje viši status nego drugima, posebice proizvodnim djelatnostima. Također, određeni se oblici potrošnje, koje bismo Veblenovim jezikom mogli zvati »conspicuous consumption«, još uvijek svrstavaju među diferencirajuće statusne znakove.

U nekim teorijama kao kriterij služi podjela statusnih znakova na »ascribed« — pripisane i »achieved« — pridobivene statusne znakove. Koncept »pripisanih« i »pridobivenih« statusnih znakova vrlo je star: čak do Aristotela dosiže dugi slijed znanstvenika, koji su društvenu diferencijaciju ljudi poimali kao prirodnu pojavu čije su uzroke tražili u nejednakim osobinama ličnosti i nejednakim sposobnostima ljudi, te u njihovu obiteljskom i društvenom podrijetlu. Neke biološke karakteristike, posebice rasma, ctnička, a u nekom smislu također i obiteljska pripadnost, znaci su statusa, koje već uobičajeno svrstavamo među pripisane, a koje čovjek sam, vlastitim snagama ne može izmijeniti. Nasuprot tome pridobiveni znaci jesu oni što ih čovjek može sam u životu steći. To su npr. obrazovanje, dohodak, politička moć i sl.

Vrijednosne ocjene i težina što je pojedinci pridaju različitim kriterijima glede nekih drugih kriterija ovise, naravno, o društvenoj situaciji i u istom

³ Linton, Ralf: Status i njegova uloga. U Parsons, Talcott, Edward Shils, Kaspar D. Naegele, Jesse R. Pitts (eds.), *Teorije o društvu*, Vuk Karadžić, Beograd 1969, str. 194.

⁴ Saksida, Stane i Ziga Knap: Poskus konstrukcije matematičnoga modela za analizu socialne stratifikacije, Simpozij o družbeni diferencijaciji, Maribor 1970.

se društvu s vremenom mogu izmijeniti. Poznati su nam kriteriji koji su tijekom razvoja izgubili na značenju, ili barem više nisu diferencirajući statusni kriteriji, kao i neki drugi koji su ih nadomjestili odnosno zadobili značenje. Ocjenjivanje na osnovi vlasništva, koje je u tradicionalnim društvima uvelike određivalo pojedinčev društveni položaj, u suvremenim društvima i društvima na pomolu gubi na svojoj važnosti. Vlasništvo su nadomjestili drugi znakovi, posebice položaj u hijerarhiji političke moći.

Isto se može reći za neke pripisane ili askribirane znakove. Dok u svim tradicionalnim i patrijarhalnim društvima pojedinčev položaj u društvenoj grupi određuju dob i spol, pri čemu je mladima i ženama automatski pripisivan niži status, svim je suvremenim društvima svojstveno da se pojedinčev status određuje prvenstveno prema pridobivenim znacima. U dinamičnim i otvorenim društvenim sistemima s razvijenom vertikalnom i horizontalnom mobilnošću pripisani su znaci manje relevantni. I dok je u tradicionalnim društvima svima, osim onima plemenita roda, bilo gotovo nemoguće doseći određen status na dimenziji političke moći, pa je pripadnost aristokraciji određivala političku i ekonomsku moć, dotle je danas — iako u nekim društvima naslijeđene privilegije još uvijek postoje — i jedno i drugo moguće steći vlastitim snagama.

Teško bismo mogli odrediti koje su to općevrijedne relevantne statusne dimenzije, jer već sam pojam statusa i statusnog položaja ne znači apsolutno i općevrijedno mjerilo za pojedinčev položaj na određenoj dimenziji ili dimenzijama, nego je vazda samo vrijednosna ocjena toga položaja (relativna u odnosu na druge položaje i ljude istog, nižeg ili višeg statusnog položaja unutar određenog sistema i određenog društva).

Ako pojedinci zauzimaju adekvatne položaje na svim statusnim dimenzijama, koje u određenom sistemu i konkretnoj društvenoj situaciji smatraju relevantnim, tada govorimo o kongruentnosti, odnosno konzistentnosti njihova statusa. Ako pak položaji na različitim relevantnim dimenzijama nisu međusobno usklađeni, odnosno ako odstupaju od očekivanih mjesta, govorimo o *statusnoj inkongruentnosti odnosno inkonzistentnosti*.

Postoji više vrsta inkongruentnosti: inkongruentnost među položajima što ih pojedinac zauzima na različitim stratifikacionim, tj. objektivnim dimenzijama, inkongruentnost među položajima na vrijednosnim statusnim ljestvicama, inkongruentnost među položajima na objektivnim i statusnim dimenzijama te inkongruentnost među položajima na statusnim dimenzijama i postojećim društvenim normama, koje svakom statusnom položaju propisuju određeni način ponašanja.

Teorija statusne ravnoteže-neravnoteže, kongruencije-nekongruencije, te veće, odnosno manje statusne kristalizacije o kojoj su pisali G. Lenski⁵, E. F. Jackson⁶, I. W. Goffman⁷, W. F. Kenkel⁸ i drugi, temelji se na pretpostavci da diskrepance među položajima na statusnim ljestvicama uzrokuju napetosti i teškoće zbog kojih se u statusno inkongruentnog pojedinca mogu javiti različiti oblici kompenzatornog ponašanja. Nejednaki položaji na statusnim dimen-

⁵ Lenski, Gerhard: Status Crystalization, A Non-vertical Dimension of Social Status, *ASR*, Vol. 19, August 1965.

⁶ Jackson, Elton: Status Consistency and Symptoms of Stress, *ASR*, Vol. 27, August 1962.

⁷ Goffman, Irvin W.: Status Consistency and Preference for Change in Power Distribution, *ASR*, Vol. 22, No 3, June 1957.

⁸ Kenkel, William F.: The Relationship between Status Consistency and Politico-Economic Attitudes, *ASR*, Vol. 31, No 3, June 1966.

zijama uzrokuju određene reakcije kao što su predrasude, psihosomatski simptomi, mentalna dezorganizacija, samoubojstvo, konzervativizam i želja za promjenom društvene situacije, koja se može u krajnjem slučaju odraziti u manifestnom reagiranju protiv postojećeg društvenog poretka.

Kad je G. Lenski pokušao odrediti koncept statusne ravnoteže (statusne kristalizacije), pretpostavljao je da se ljudi s niskim stupnjem statusne kristalizacije ili oni koji su statusno inkongruentni, signifikantno razlikuju u svojim političkim stajalištima i ponašanju od ljudi, koji imaju visok stupanj statusne kristalizacije, odnosno koji su statusno kongruentni. Prema tome, inkongruentni su pojedinci napredniji, naginju kriticismu i politički su radikalniji.

Vežu između statusne inkongruentnosti i političkog radikalizma G. Lenski pokušava obrazložiti većim društvenim pritiskom i češćim frustracijama što ih doživljavaju statusno uneravnotežene osobe, pa su stoga više naklonjene promjenama nego statusno kongruentne osobe.

U polemici sa W. F. Kenkelom, Lenski⁹ već ispravlja sama sebe, naglasivši da se svi tipovi statusne inkongruentnosti povećavaju s obzirom na relevantnost izabраниh osnovnih dimenzija i s obzirom na veličinu razlike (distance) između položaja na različitim dimenzijama.

Pri tome nam se odmah postavlja pitanje: koje su to osnovne dimenzije i što nuka ocjenjivače da jednoj dimenziji daju veću ili manju društvenu važnost nego drugoj. Možemo li, na primjer, očekivati da će statusna inkongruentnost vrhunskog sportaša, koji se u jednoj dimenziji — nazovimo je slava ili popularnost — dovinuo do najvišeg ranga, a na drugoj — na primjer u obrazovanju — mnogo je niži, dovesti do određene reakcije zato, što položaji nisu usklađeni? Vjerojatno ne! I to ne stoga što dimenzije obrazovanja i popularnosti ne bi bile važne, nego zato što ovdje inkongruentnost između položaja nije u suprotnosti s normativnim očekivanjima.

U SAD se smatra, da je liječnik Crnac statusno inkongruentan.¹⁰ Kao liječnik zauzima visok položaj na ljestvici izobrazbe a vjerojatno i dohotka. Kao Crnac pak pripada etničkoj skupini, kojoj Bijelci u SAD pripisuju manji ugled. Vjerojatno bi njegova statusna inkongruentnost imala sasvim drugačiji učinak kad bi radio na području sa pretežno bijelim žiteljstvom, nego kada bi radio i živio unutar svoje etničke grupe. Međutim, lako se može desiti da crni liječnik među bijelim pacijentima često nailazi na neugodne reakcije, jer ga ocjenjuju prema boji kože i time automatski svrstavaju u »manje vrijedne« slojeve, dok među crnim žiteljstvom uživa veliki ugled.

Svaka dimenzija u određenoj situaciji može postati relevantna. Zato ne možemo govoriti o statusnoj inkongruentnosti općenito, nego samo o kongruentnosti u određenoj društvenoj okolini. Vratimo se ponovo primjeru crnačkog liječnika. Dok komponente njegova statusa (zvanje, izobrazba, dohodak i nacionalno podrijetlo) u nekom sistemu mogu biti kongruentne, u drugom ne moraju. To znači da statusnu inkongruentnost možemo interpretirati samo unutar određenog vrijednosnog sistema i samo za određene društvene grupe u određenoj, konkretnoj društvenoj situaciji.

⁹ Lenski je u istom broju ASR (Vol. 31, No 3, June 1966) gdje je W. F. Kenkel objavio svoj članak (cit. pod točkom 8) odgovorio radom »Comment on Kenkel's Communication.«

¹⁰ Hughes, E.C./Hughes: Dilemmas and Contradiction of Status, ASR, No 3, 1945.

U američkoj literaturi o problemu statusne inkongruentnosti izenađuje činjenica, da se rezultati empirijskih verifikacija teorije statusne inkongruentnosti međusobno ne razlikuju po tome i zbog toga, što su autori upotrijebili različite dimenzije za utvrđivanje statusnog položaja pojedinca, nego prije svega po tome jesu li autori ili nisu, upotrijebili etničku dimenziju.¹¹

Uvjereni smo, da se u svakoj društvenoj grupi može naći u datoj situaciji dimenzija koja će oštro međusobno diferencirati populacijske kategorije. Pritom se moramo upitati: ne izlažemo li se možda opasnosti da — s izborom dimenzije koja oštro diferencira grupe — ponašanje što smo ga pripisali statusnoj inkongruenciji nije posljedica inkongruentnog statusa nego posljedica položaja na samo jednoj statusnoj dimenziji, koja sama po sebi određuje takvu ili drugačiju diskriminaciju? Primjerice: već sama činjenica da si Crnac u SAD, znači da si diskriminiran. Slično vrijedi i za mladež, jer je ona u mnogim socijalnim situacijama diskriminirana i deprivirana samo zbog svog obilježja.

U sličnu situaciju, uz položaje na askribiranim dimenzijama može dovesti također i svaki onaj društveni položaj koji ne otvara mogućnosti osobnog razvoja u smislu uspona na ljestvici društvene slojevitosti i ugleda. To može biti pripadnost »nižim« društvenim slojevima ili položaj na dimenziji, koja trenutno djeluje kao negativni selektor u društvenoj mobilnosti.

E. E. Sampson¹² i J. A. Geschwender¹³ smatraju da statusna inkongruentnost dovodi do stanja kognitivne disonance, koje stanje inkongruentne osobe žele nekako razriješiti. Stoga, da bi se takvo stanje uopće i pojavilo, neophodno je u prvom redu da su ti ljudi svjesni svoga neusklađenog položaja i/ili ga osjećaju.¹⁴ Osjetiti ga pak mogu samo u situaciji u kojoj statusno inkongruentni čovjek doživljava neugodna iskustva u interakciji sa svojom okolinom.

Ocjena veće ili manje usklađenosti položaja odnosno njihovih uloga i očekivanja, koja se vežu za ulogu, ovisit će (1) o gustoći pojavljivanja statusne inkongruentnosti (ili neka njena oblika) u konkretnom društvu, (2) o društvenoj važnosti dimenzija na kojima pojedinci zauzimaju međusobno neusklađene položaje i (3) o mogućnosti koju pojedinci imaju za mijenjanje statusno inkongruentnog položaja.

Dok je nekada, a prije svega u predindustrijskom razdoblju, svako pomicanje iz jedne strate u drugu bilo veoma teško (promjena zvanja, prebivališta, vjerskog i nacionalnog identiteta), mobilnost je postala temeljna karakteristika suvremenog društva. Mogli bismo za ilustraciju navesti mnoge primjere: promjenu zvanja, koja na primjer, vrlo često ima za posljedicu i promjenu prebivališta (napuštanje agrarne okoline i seobu u urbane aglomeracije, seobu iz manjih u veće gradske centre u kojima se nuđaju bolji životni uvjeti i mogućnosti napredovanja).

¹¹ G. Lenski je upotrijebio dohodak, zvanje, obrazovanje i etničku pripadnost te dobio značajne razlike u političkom ponašanju statusno inkongruentnih i kongruentnih ljudi. W. F. Kenkel upotrijebio je zvanje, obrazovanje, vrijednost stana (visina stanarine) i prestiž stambenog okoliša i nije dobio značajne razlike kod svojih statusno inkongruentnih i statusno kongruentnih ispitanika.

T. W. Goffman upotrebio je dohodak, obrazovanje, zvanje i utvrdio da odnos između statusne inkongruencije i težnje za mijenjanjem distribucije moći ovisi o: (1) strati kojoj pojedinac pripada i (2) mogućnosti za vertikalnu mobilnost.

E. F. Jackson upotrijebio je naobrazbu, zvanje i etničku pripadnost i utvrdio da se psihosomatske smetnje češće javljaju kod statusno inkongruentnih pacijenata.

¹² Sampson, Edward E.: Status Congruence and Cognitive Consistency, *Sociometry*, June 26, 1963, str. 146.

¹³ Geschwender, James A.: Continuities in Theories of Status Consistency and Cognitive Dissonance, *Social Forces*, December 46, 1967, str. 160.

¹⁴ Bromm, Leonard: Social Differentiation and Stratification, u dijelu *Sociology Today*, Basic Books Inc., New York 1959.

Privredni razvoj, položaj na tržištu radne snage, diferencijacija rada, različiti radni uvjeti i sistemi nagrađivanja dovode do neprestanog pomicanja radne snage i preko regionalnih nacionalnih granica.

Danas je sasvim uobičajeno da sin ne izabere očevo zanimanje. Svakidašnjom je pojavom postalo također i mijenjanje zvanja te naknadno obrazovanje u zvanju, što pomaže da se dođe do boljeg a često i do uglednijeg zvanja. Otvaranje obrazovnih mogućnosti, što obećavaju uspon na društvenoj ljestvici, intenziviralo je ne samo intergeneracijsku nego i intrageneracijsku mobilnost.

Razvoj što ga doživljavamo danas na gotovo svim područjima ljudskog pregnuća nije ipak kontinuirani proces. U svijetu tehnologije jedna nepredviđena inovacija može na mah izmijeniti cjelokupan tehnološki postupak, što dovodi i do prestrukturiranja radne snage. Isto tako, ako ne i drastičnije, na mijenjanje struktura mogu utjecati politički događaji, kako nam je to znano iz razdoblja između dva rata, a osobito poslije Drugog svjetskog rata, poglavito u zemljama koje su radikalno izmijenile politički sistem i ujedno stupile na put vrlo brzog i ekspanzivnog privrednog razvoja.

Promjene u našoj zemlji poslije Drugog svjetskog rata uzrokovale su izvanrednu individualnu mobilnost, koja nije bila samo posljedica globalnih društvenih promjena u sferi proizvodnje nego je nastala i uslijed svjesnih političkih akcija, kojih je namjena bila, s jedne strane, da zadovolje rastuće potrebe proizvodnje u razvoju, a, s druge, da stvore u ljudima vjeru kako je svakome otvoren upravo takav životni put, kakvog je sam zacrtao.

Odstranjivanje zapreka kao što su pripadnost obitelji, grupi, strati, umanjeno značenje privatnog vlasništva, deagrarijacija i industrijalizacija, dostupnost obrazovanja, itd., dovelo je do značajnog prestrukturiranja slovenskog društva. Posljedice su se iskazale kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou: pojedinci i cijele društvene skupine takoreći preko noći našli su se u izmijenjenim, bilo višim bilo nižim položajima društvene slojevitosti.

U takvoj društvenoj situaciji pak ne možemo više govoriti o strukturiranoj, visoko kristaliziranoj jezgri¹⁵, te marginalnim pojedincima i skupinama, koji od kristalizirane jezgre manje ili više odstupaju. Društveni sistemi, koji su doživjeli nenadane i intenzivne promjene i koji su svejednako u procesu intenzivnog razvoja, barem u toj fazi još nisu u mogućnosti razviti fiksne strukture, pa je propusnost među pojedinim slojevima velika. Zato i broj mobilnih a time i statusno inkongruentnih ljudi može biti velik.

U društvima koja su revolucionarnim skokom prešla iz patrijarhalnog i polufeudalnog u industrijsko, mobilna pomicanja nastala su kao posljedica rušenja starog institucionalnog sistema. U takvoj privrednoj i političkoj situaciji pomjerilo se također i težište relevantnosti nekih stratifikacionih i statusnih dimenzija. Štoviše promijenio se i odnos između dimenzija. Društvena stvarnost je nagonila ljude da se katkad i protiv svoje volje pomiču u različitim smjerovima na dimenzijama društvene raslojenosti.

U poratnom razdoblju, kada bilježimo najveće promjene u nas, i u kome je veći dio populacije bio mobilan, mogli bismo očekivati da inkongruentni pojedinci nisu više u manjini. Pitanje je ipak: može li statusna inkongruentnost, koja se javlja kao posljedica globalnih društvenih pomicanja, i obuhvaća

¹⁵ Landecker, Werner S.: Class Crystallization and Class Consciousness, *ASR*, Vol. 28, No 2, April 1963.

široke slojeve žiteljstva, također dovoditi do ponašanja koje podsjeća na politički radikalizam, tj. do želje za mijenjanjem društvene situacije ili do samokažnjavajućih težnja?¹⁶

To je empirijsko pitanje i za njega ne možemo odgovoriti budući da za poslijeratno razdoblje nemamo podatke. Možemo samo nagađati da je za većinu ljudi statusna inkongruencija koja je nastala kao posljedica procesa mobilnosti, značila također i povišenje društvenog statusa, bez obzira na to što položaji na svim statusnim dimenzijama, barem u određenom vremenskom prosjeku, nisu bili usklađeni. Stoga i nije vjerojatno da bi tako nastala statusna inkongruentnost dovela do osjećaja frustriranosti i time do želje za promjenom postojeće situacije. Barem sve dotle dok je i inkongruentni pojedinac mogao usprkos svojem statusno nekristaliziranom položaju zadovoljiti očekivanja svoje okoline, odnosno dok je pokret bio u zenitu svoje moći.

Slijedeće je pitanje: što se događa kada društvo ponovo stabilizira svoju strukturu, kada se ponovo uobliče relativno jasno označene strate? Vrijedi li i u tom slučaju hipoteza američkih autora o frustrirajućem učinku statusne inkongruencije? Ako vrijedi, koji tipovi statusne inkongruentnosti uzrokuju »inkongruentno« ponašanje? Nije li možda ponašanje koje su opisali Lenski i njegovi istomišljenici, samo posljedica utjecaja isključivo jedne dimenzije koja u trenutnoj konstelaciji društvenih sila može postati sociološki toliko značajnom, da čovjek na osnovi svog položaja na toj jednoj dimenziji, ostaje osamljen, doživljava poraz svojih ambicija i aspiracija, društveno je diskriminiran, ili suprotno tome — može doživljavati uspjeh i biti maksimalno prihvaćen.

TEORIJSKI OKVIRI ZA PROUČAVANJE STATUSNE INKONGRUENTNOSTI U POSTREVOLUCIONARNOM DRUŠTVU

Za proučavanje pojava statusne inkongruentnosti u jugoslavenskom post-revolucionarnom društvu od značaja je prije svega razumijevanje onih procesa mobilnosti koji su nastali poslije Drugog svjetskog rata, te poznavanje kanala i političkih selektora kojima je ovisilo po kojem će kanalu mobilnosti pojedinci ili grupe realizirati svoje mobilne aspiracije, te hoće li ih realizirati na jednoj, dvije ili više dimenzija istodobno. Odmah na početku možemo ustvrditi da su za one koji su mogli dokazati svoju revolucionarnu prošlost najdostupniji kanali mobilnosti bili politika i armija. Za one pojedince i slojeve koji su se, naprotiv, poslije revolucije našli na strani poraženih vjerojatno je dostupan bio samo jedan kanal: profesionalna kompetentnost. S nacionalizacijom privatnog vlasništva ukidanjem starog državnog aparata i odvajanjem crkve od države, skinuti su s pozornice selektori koji su u procesu mobilnosti prethodnih doba služili privilegiranim slojevima .

Ljudi koji su u opisanoj društvenoj situaciji zauzeli inkongruentne položaje na različitim stratifikacionim i statusnim dimenzijama tako što su se do njih dovinuli političkim ili nekim drugim kanalima, općenito su taj dosegnu-

¹⁶ Populacijska kretanja per definitionem nište frustracijske pojave na individualnoj ravni. Naravno, postavlja se pitanje: koliko je taj termin uopće moguće upotrijebiti na socijalnom nivou. Zar nije samo kretanje odraz frustracije, odnosno težnja da se prevlada masovna, tj. »društvena« frustracija?

ti položaj ocjenjivali kao napredovanje, kao uspon na društvenoj ljestvici. S tako zauzetim položajem bijaše također povezan određen ugled u društvu, na kojega nije bitno djelovala činjenica da položaji na drugim stratifikacionim i statusnim dimenzijama s njim nisu usklađeni (na primjer obrazovanje).

Velika većina ljudi, koji su se na početku poslijeratnog razdoblja popeli na više položaje na jednoj ili više stratifikacionih i statusnih dimenzija, nema razloga da zbog svog inkongruentnog položaja bude posebno uznemirena. Statusna je inkongruentnost značila, u jednu ruku, nužnu fazu u procesu mobilnosti, jer je uspon na svakoj pojedinačnoj dimenziji već značio društveni uspjeh, a u drugu, svaki je pojedinac u takvoj konstelaciji društvenih sila, usprkos svojem inkongruentnom položaju na stratifikacionim i statusnim dimenzijama, mogao ispuniti očekivanja svoje okoline, koja je njegov status ocjenjivala po tada važećim vrijednosnim kriterijima (definiranim u ciljevima socijalističke revolucije).

Konfliktna se situacija, pretpostavljamo, mogla javiti tek tada kada su se, prvenstveno vodeći kadrovi — bez prikladne stručne spreme i nenaučeni na samostalno odlučivanje u sistemu u kojemu su dotada bili samo izvršioци zapovijedi, nenadano suočili s mehanizmom samoupravljanja i tržišnom privredom. Pa ipak, oni su ocjenjivali i još uvijek ocjenjuju svoj visok, iako teoretski inkongruentni statusni položaj, što su ga dosegli na jednoj ili više stratifikacionih dimenzija (sudioništvo u NOR, visok položaj na radnom mjestu i sl.) kao samo po sebi razumljivo pravo za koje su platili cijenu. S takvim se položajem povezuju i sve ostale materijalne i druge dobrobiti.

S druge strane možemo pretpostaviti, da će se u suprotnom smjeru ponašati oni pojedinci, grupe i njihovi potomci, koji su se poslije revolucije našli u »protivničkom taboru«. Za njih su neki legitimni kanali mobilnosti bili zatvoreni. Štoviše, za mnoge koji su u starom političkom sistemu zaposjedali visoke statusne položaje, vertikalna mobilnost u revoluciji i poslije nje značila je silaženje, barem na nekim dimenzijama (politička moć, vlasništvo, dohodak, pa i zvanje, potrošnja, itd.). Zato nije čudno što su takve osobe i skupine razvijale kritička stajališta prema novom društvenom uređenju, iako se moramo ponovo upitati: je li njihov kritizam uistinu posljedica njihova inkongruentnog statusa? U našem slučaju moguće je bilo, da su pogođene osobe razvile takve obrasce reagiranja kao odgovor na gubitak političke moći, gubitak prevlasti, ili jednostavno zato što njihova vrijednosna udešenost nije bila usklađena s ideološkim načelima novog sistema.

Ova se studija temelji na pretpostavkama:

1. Naše je društvo u posljednjih 25 godina doživjelo temeljite promjene socijalne strukture, koje su posljedica revolucionarnog pokreta te uspostavljanja i utiranja novih, socijalističkih društvenih odnosa.

Takva pak pretpostavka implicira:

a) da su procesi pokretljivosti, koji su obuhvatili pojedince (i grupe) bili masovni: gotovo da nije bilo ljudi koji se na jednoj ili na više stratifikacionih i statusnih dimenzija nisu pomakli niže ili više;

b) uslijed dinamičnosti političkog i privrednog razvoja nije se također moglo očekivati da bi se pojedinci (ili skupine) pomicali jednakomjerno i istodobno duž svih dimenzija socijalne stratifikacije;

c) procesi pokretljivosti koji na dimenzijama društvene raslojenosti teku različito i u razno vrijeme, nužno vode pojavi statusne inkongruencije, koja

nastaje zato što su pojedinci u trenutnoj socijalnoj situaciji zauzeli relativno visok (ili nizak) položaj na jednoj stratifikacionoj i statusnoj dimenziji, dok im je položaj na nekim drugim dimenzijama ostao nepromijenjeni.

Ako je pak statusna inkongruentnost masovna pojava, a posebice ako joj pristupamo kao fazi u procesu pokretljivosti u kojemu svaki dosegnuti položaj na društveno relevantnoj statusnoj dimenziji znači napredak, još je manje vjerojatno da bi viši položaj na jednoj relevantnoj statusnoj dimenziji izazvao konfliktna očekivanja zbog kojih bi statusno inkongruentni pojedinci doživljavali, osjećaj frustriranosti.

Međutim, oni, koji su se na nekoj statusnoj dimenziji pomakli dolje mogu svoju inkongruentnu situaciju doživljavati drugačije. Možemo pretpostaviti, da se oni u novom položaju osjećaju neugodno, iako nije neophodno, da su njihove reakcije posljedica inkongruentnog statusa. Njihovo nezadovoljstvo može biti i posljedica gubitka položaja na statusnoj dimenziji koja je u trenutnoj situaciji relevantna.

2. Druga je pretpostavka formulirana na osnovi razmišljanja o upotrebi i pridavanju težine različitim statusima dimenzijama. Svaka dimenzija može postati u konkretnoj socijalnoj situaciji relevantna. Istodobno mogu dominirati dvije ili više dimenzija, uslijed kojih pojedinac ima visok ili nizak status u odnosu na položaje na drugima, u istoj situaciji manje važnim dimenzijama.

Ako, dakle, pojedinac zaposjeda visok položaj na relevantnoj dimenziji, a njegovi su položaji na drugim dimenzijama niži, možemo pretpostaviti da će se ocjena njegova društvenog položaja i sve s njim povezane privilegije ravnati po položaju, što ga zaposjeda na relevantnoj dimenziji. Istom logikom možemo očekivati da pojedinac koji na relevantnoj dimenziji zaposjeda niži položaj nego na drugim dimenzijama neće biti zadovoljan, budući da ne uživa visok ugled i prikraćen je za privilegije; on nije nezadovoljan zato što je njegov status inkongruentan nego stoga što ima nizak položaj na relevantnoj statusnoj dimenziji.

3. Za proučavanje statusne inkongruentnosti i s njom povezanih oblika ponašanja razlikovanje pripisanih i pridobivenih statusnih dimenzija od bitnog je značenja, posebice kada pretpostavimo da neka od njih može postati dominantna. Na pripisanoj statusnoj dimenziji pojedinac ne može promijeniti svoj položaj, bio on viši ili niži od njegovih položaja na drugim dimenzijama. Ako pojedinac uslijed položaja na pripisanoj dimenziji ima nizak društveni status, možemo očekivati da će ispoljavati ponašanje koje se može pripisati bilo inkongruentnom statusu, bilo besperspektivnosti njegova položaja na pripisanoj dimenziji (npr. etičkoj).

Većina stranih autora »zaoštrila« je pitanje statusne inkongruencije uvođeci etničku ili rasnu pripadnost kao statusnu dimenziju. Autori E. Jackson i R. Curtis¹⁷ pitaju se treba li rasnoj i etničkoj pripadnosti pristupiti kao sistemu rangova, ili su rasne i etničke skupine već same po sebi grupe s niskim, odnosno visokim statusom te nekim značajkama i posljedicama »društvenih klasa«.

Što se tiče našeg načina ocjenjivanja, rasna i etnička skupina grupe su sa svojim vlastitim institucionalnim i vrijednosnim sistemom. Iz toga slijedi da

¹⁷ Jackson, Elton F. and Richard F. Curtis: Conceptualization and Measurement in the Study of Social Stratification, u djelu H. M. Blalock, Jr. and Ann Blalock: *Methodology in Social Research*, poglavlje 4, McGraw Hill Comp., New York 1968.

imaju i sasvim drugačiji sadržaj nego dimenzije socijalnog statusa. Pa čak kada bismo rasnoj i etničkoj pripadnosti pristupili kao statusnim dimenzijama, mogli bismo pretpostaviti da će položaj na toj dimenziji djelovati potpuno nezavisno od položaja u drugim statusnim sistemima, tj. djelovat će različito u različitim sistemima.

Čovjekov statusni položaj na rasnoj ili etničkoj dimenziji unutar sistema, u ovom slučaju rasne, odnosno etničke skupine, kojoj pojedinac pripada, nije shodna mjera statusne inkongruentnosti. Taj je položaj jednak položaju što ga na istoj dimenziji imaju članovi iste grupe nasuprot drugim skupinama. Utvrđujemo li rasni ili etnički status pojedinaca s obzirom na druge rasne odnosno etničke grupe zapravo se više ne radi o određivanju individualnog statusa etničke grupe nasuprot nekim drugim rasnim ili etničkim skupinama u statusnom sistemu, kojeg može diktirati upravo jedna rasna, etnička ili bilo koja druga grupa u datom društvenom sistemu.

Mjerimo li ljudske reakcije na pritiske okoline, možemo također pretpostaviti da pritisci počinju djelovati istom tada kada se pojedinac identificira s grupom kojoj pripada i kada zbog pripadnosti toj grupi doživljava, on sam ili cijela skupina, konflikte u interakciji s drugim grupama. To se, naravno, događa uvijek tamo gdje određene rasne ili etničke grupe imaju niži društveni status i gdje trenutna politička situacija stvara uvjete u kojima cijele etničke skupine bivaju deprivirane, jer su prikraćene u podjeli političke moći ili materijalnih dobara.

4. Zanemarujući društvenu situaciju koja je dovela do statusno inkongruentnog položaja, kombiniranje pripisanih i pridobijenih položaja na statusnim dimenzijama, te utvrđivanje statusne inkongruentnosti i njenih posljedica na osnovi takvih kombinacija, može dovesti do krivih zaključaka — da je statusna inkongruentnost uzročnik i povod nezadovoljstva i neurotičnog ponašanja pojedinca i onda kad je očito da statusna inkongruentnost po sebi nije imala ama baš nikakva utjecaja.

Vodeći računa o povijesnoj pozadini društvenih promjena u posljednjih dvadeset i pet godina u našem društvu, u proučavanju statusne inkongruentnosti i njenih posljedica pošli smo od slijedećih hipoteza:

1. *Statusna inkongruentnost kao posljedica procesa pokretljivosti bila je osobito česta pojava u prvom poratnom i postrevolucionarnom razdoblju.*

2. *Inkongruentnost statutnog položaja bila je posebice česta u onih osoba koje su se mogle uspinjati na ljestvici političke moći preko legitimnih i njima dostupnih kanala mobilnosti u političkom subsistemu i armiji, i koje su, zbog gospodarske nužnosti i kadrovske deficitarnosti, zauzele relativno visoke položaje i na drugim statusnim dimenzijama.*

3. *U tako nastaloj statusnoj inkongruentnosti ne mogu se očekivati konfliktne situacije, barem ne tako dugo dok inkongruentni status ne pobuđuje konfliktna očekivanja okoline, koja društveni položaj pojedinca ocjenjuje po pozicijama na trenutno relevantnim dimenzijama.*

4. *Iako i danas možemo naznačiti dinamične procese mobilnosti u vertikalnom i horizontalnom smjeru, ipak se mobilne osobe pomiču jednakomjerno i na više stratifikacionih i statusnih dimenzija istodobno. Poslije stjecanja više naobrazbe slijedi napredovanje na radnom mjestu, a to pak prati viši dohodak. Čak se i politička moć u samoupravnom sistemu ne ravna isključivo*

prema revolucionarnoj prošlosti, odnosno stranačkoj pripadnosti pojedinca, nego se određenom položaju na ljestvici političke moći moguće dovinuti i po drugim, u biti nepolitičkim kanalima.

5. *Oblici ponašanja, što su ih G. Lenski i drugi svrstali u obrasce inkongruentnih ponašanja, u našem se društvu ne pojavljuju kao posljedica inkongruentnog statusa. Nezadovoljstvo i kritičnost po našim pretpostavkama javljat će se prije svega kod pojedinaca, koji :*

a) zbog svog društvenog položaja nemaju nikakvih perspektiva za uspijnanje po ljestvicama društvene slojevitosti; to mogu biti pripadnici »najnižih« slojeva, koji djeluju kao negativni selektor vertikalne društvene mobilnosti te se zbog takva svog položaja osjećaju društveno depriviranima;

b) pripadaju »najvišim« slojevima i svoje su mogućnosti uspona maksimalno realizirali;

c) s bilo kakvih uzroka smatraju da ne uživaju dovoljan društveni ugled, pa su stoga nezadovoljni s postojećim društvenim poretom.

Metodologijski pristup

1. Izbor statusnih dimenzija

U skladu s našim pretpostavkama o nastanku statusne inkongruencije i njena utjecaja na društveno ponašanje ljudi izabrali smo:

a) one statusne dimenzije za koje predmišljamo da su relevantne mjere društvenog statusa pojedinca;

b) samo one statusne dimenzije koje možemo svrstati kao pridobivene, tj. one na kojima pojedinac može mijenjati položaj barem do određene mjere vlastitim snagama, u skladu sa svojim aspiracijama.

Izabrali smo statusne ljestvice dimenzija dohotka, obrazovanja, zanimanja i političke moći. Dok je tri objektivne dimenzije moguće kvantitativno mjeriti, dotle je položaj na dimenziji zanimanja moguće utvrditi samo subjektivnim ocjenama statusa što ga ima pojedino zanimanje u određenom statusnom sistemu.

Podatke za svaku dimenziju grupirali smo u distribucije i izračunali standardna odstupanja. Tako smo podatke o dohotku, visini naobrazbe, statusu u zanimanju i položaju u hijerarhiji političke moći mogli podijeliti u tri skupine, od najnižeg do najvišeg položaja na svakoj dimenziji.

2. Izračunavanje tipova statusne inkongruencije

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje kakvi se tipovi inkongruentnog statusa javljaju u našem društvu te kakve kombinacije (profili) statusno neusklađenih položaja mogu dovesti do statusno inkongruentnog ponašanja, izradili smo tipove statusne inkongruencije tako, da smo svakog pojedinca uvrstili u jednu od tri grupe, i to s obzirom na položaj na svakoj dimenziji.

Ako je respondent po svom položaju na jednoj dimenziji bio uvršten među one kod kojih je vrijednost bila manja od granične vrijednosti aritmetička sredina minus jedna standardna devijacija, pridružili smo ga najnižoj grupi. One pojedince, čiji je položaj na hijerarhijskoj dimenziji bio u granicama vrijednosti jedne devijacije od aritmetičke sredine, uvrstili smo u srednju grupu, a one u kojih je vrijednost položaja bila veće granične vrijednosti aritmetička sredina plus jedna standardna devijacija, uvrstili smo u najvišu skupinu.

Nakon opisanog postupka, svakog smo respondenta svrstali u određen tip prema oznakama njegovih položaja na statusnim dimenzijama. Budući da smo imali 3 moguće oznake i 4 različite dimenzije, dobili smo 81 različit tip statusne kongruentnosti odnosno inkongruentnosti. U narednoj fazi za svaki tip posebno izračunali smo razlike između pojedinih dimenzija tako što smo razlici između dviju najbližih oznaka pripisali vrijednost 1, a drugostepenoj razlici vrijednost 2. Pri svakom tipu utvrđivali smo razliku između svih varijabla i vrijednosti zbrojili.

S obzirom na smjer inkongruentnog položaja (viši — niži) i s obzirom na njihov broj i razlike među njima, 81 tip (neki od njih nisu bili zastupljeni u populaciji) statusne inkongruentnosti grupirali smo u daljem postupku u 7 tipova:

- Tip 1 — kongruentan odozdo (na najnižoj razini)
- Tip 2 — kongruentan na sredini (na srednjoj razini)
- Tip 3 — kongruentan odozgo (na najvišoj razini)
- Tip 4 — inkongruentan na 1 dimenziji — odozgo
- Tip 5 — inkongruentan na 1 dimenziji — odozdo
- Tip 6 — inkongruentan na 2 dimenzije — sredina
- Tip 7 — inkongruentan na 3 dimenzije

3. Kontrolne varijable

Proučavajući statusnu (in)kongruentnost pošli smo od hipoteze da određeni oblici ponašanja nisu nužno posljedica inkongruentnog statusa. Štoviše isto se ponašanje može pojaviti i poradi djelovanja nekih drugih činilaca, primjerice: pripadnost određenoj skupini, strati i — ili — zbog položaja na jednoj ili više relevantnih dimenzija.

Da bismo mogli provjeriti učinak pojedinih varijabla, za koje smo pretpostavljali da su relevantne, izveli smo kontrolna ukrštanja triju statusnih dimenzija (naobrazba, dohodak, zvanje), sa sudjelovanjem u NOB te odgovarajućim stavovima.

4. Posljedice inkongruentnog statusa

Za indikatore inkongruentnog ponašanja u našoj smo studiji izabrali izraze nezadovoljstva, koje smo utvrđivali respondentovim nerealiziranim aspiracijama, s njegovim ocjenama zadovoljstva ili nezadovoljstva s privatnim životom te gospodarskom i političkom situacijom zemlje.

Kritičnost prema nekim društvenim pojavama utvrđivali smo tako što smo respondentu dali priliku da ispovjedi svoja kritična stanovišta prema nekim nepravilnostima u našem društvu.

Ispitanikove želje i težnje za promjenom društvene situacije na različitim područjima života mjerili smo izjavama slaže li se ili ne s određenim mogućnostima, zahtjevima, slobodama i restrikcijama.

5. Populacija¹⁸

Našu populaciju čine zaposlene osobe oba spola. Tipove statusne inkongruentnosti izračunali smo na uzorku slovenske populacije (N = 1.451). Uzorak smo podijelili u dvije skupine:

1. zaposlene respondente sudionike NOB i
2. zaposlene respondente koji nisu sudjelovali u NOB.

ANALIZA PODATAKA

1. Učestalost pojavljivanja statusne inkongruencije

Posebnu populaciju u nas tvore sudionici NOB, koji su već u toku rata, a osobito poslije rata imali mogućnost da se po tada važećim i legitimnim kanalima statusne mobilnosti (sudioništvo u NOB, politička aktivnost) pomaknu gore i svoj društveni položaj utemelje na ljestvici političke moći. Visok položaj na ljestvici političke moći imao je za posljedicu nadmoćni (prestizni) položaj na radnom mjestu. To su pratili viši dohoci i ostale beneficije. Brzi uspon na ljestvici moći, ljestvici dohotka te, eventualno, ljestvici zanimanja nije nužno slijedio i uspon na dimenziji naobrazbe.

Drukčije je s osobama bez revolucionarne prošlosti, bilo da se uslijed ideoloških protivljenja nisu pridružile revolucionarnom pokretu, ili pripadaju mlađoj generaciji. Za njih su vrijedile drugačije zakonitosti u procesu pokretljivosti, a ponajprije drugačiji kriteriji ocjenjivanja njihova društvenog položaja.

Prikupljeni podaci potvrđuju našu hipotezu. Odnos između učestalosti javljanja statusne inkongruentnosti — mjerene na dimenzijama naobrazbe, dohotka, zvanja i političke moći — te sudjelovanja, odnosno nesudjelovanja u NOB možemo najbolje predočiti tablicom 1. Vidljivo je da je postotak inkongruentnih ljudi među sudionicima NOB veći nego među onima, koji u NOB nisu učestvovali. Osobita je velika razlika u tipu 7, tipu gdje su pojedinci inkongruentni na tri dimenzije.

Tablica 1 — Odnos između tipova statusno kongruentnih i inkongruentnih ispitanika s obzirom na sudjelovanje u NOB

	Sudionici NOB	Nisu sudionici NOB
Tip 1	1,7 (4)	0,1 (1)
Tip 2	23,6 (57)	34,5 (418)
Tip 3	2,5 (6)	1,6 (19)
Tip 4	21,6 (52)	18,3 (21)
Tip 5	21,6 (52)	26,2 (317)
Tip 6	17,8 (43)	15,8 (191)
Tip 7	11,2 (27)	3,5 (43)
Ukupno	100,0 (N = 241)	100,0 (N = 1.210)

Hi-kvadrat = 36,367 P = 0,001

¹⁸ Za studiju smo upotrijebili podatke iz istraživanja: *Socijalna stratifikacija u samoupravnom društvu i društvena mobilnost u Sloveniji*, što ga je godine 1970. preveo Institut za sociologiju in filozofiju pri Univerzi v Ljubljani. Sudjelovali su: Andrej Caserman, Ziga Knap, Stane Saksida, Stane Obranovič i Andreja Tauber. Istraživanje je obuhvatilo 2.240 osoba, koje su bile izabrane na temelju »snowball« uzorka.

Prilikom razvrstavanja respondenata u 81 različit inkongruentni tip utvrdili smo:

1. da su neke kombinacije (profili) među položajima češće od drugih i
2. da se u našoj populaciji neke kombinacije ne javljaju.

Mogli bismo reći da su se pojavila četiri clustera (grupice) tipova.

Gotovo 35% cjelokupne populacije svrstalo se među kongruentne na srednjoj razini (srednja naobrazba, srednji dohodak, srednje nadmoćno-prestižno zvanje i osrednja politička moć), 29% u tip sa srednjom naobrazbom, srednjim ili visokim dohotkom te isto takvim (srednjim ili visokim) položajem na ljestvici zanimanja i ljestvici političke moći.

Gotovo 8% muškaraca boraca NOB ulazi u tip sa srednjom naobrazbom, dohotkom i zvanjem te visokim položajem u distribuciji moći, 10% pak u tip sa srednjom naobrazbom, srednjim dohotkom, visokim položajem na ljestvici zvanja i političke moći, Nešto manje od 20% ispitanika nalazi se u skupini tipova s kombinacijom niske naobrazbe, srednjeg dohotka, niskog ili srednjeg položaja na ljestvici zanimanja i srednjeg ili vrlo visokog položaja na ljestvici političke moći.

Niti 2% naših respondenata nije statusno konsistentno na najvišem nivou. U približno 5% slučajeva nailazimo na kombinaciju između visoke naobrazbe, visokog dohotka te za jedan stupanj nižeg položaja na ljestvici zvanja i političke moći.

Unutar naše populacije nisu se pojavili ekstremni tipovi inkongruentnosti kod kojih bi položaji, koje zaposjedaju pojedinci na statusnim dimenzijama, divergirali više od jednog stupnja.

2. Pokazatelji statusno inkongruentnog ponašanja

Stupanj nezadovoljstva i utjecaj što ga određen tip statusne inkongruencije ima na zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo ljudi, utvrdili smo serijom od deset pitanja. Odgovori naših respondenata kazuje da tip statusne (in)kongruencije sam po sebi ne utječe na stupanj zadovoljstva, odnosno nezadovoljstva, bilo s privatnim životom, bilo s gospodarskom i političkom situacijom zemlje.

Između odgovora kongruentnih i inkongruentnih respondenata (unutar skupine sudionika i nesudionika NOB) nema signifikantne razlike.¹⁹ Iako je teško interpretirati dobivene rezultate, ipak oni govore da statusna inkongruencija u našem društvu nije vazda uzrok nezadovoljstva. U grupi sudionika NOB bilo je među inkongruentnim respondentima dva puta više zadovoljnih osoba nego među kongruentnima, što je u potpunoj suprotnosti s važećim teorijama.

Dobili smo samo dvije razlike koje govore o većem zadovoljstvu kongruentnih respondenata, i to u pitanju o zadovoljstvu s osobnim standardom i mogućnostima za školovanje djece. Kod pitanja o zadovoljstvu odnosno nezadovoljstvu sa životnim standardom, u skupini kongruentnih boraca NOB tipa 2 i 3 bilo je 70% zadovoljnih, u skupini inkongruentnih boraca tipa 4 i 5 bilo je zadovoljnih 46%, u skupini inkongruentnih boraca tipa 6 i 7 60%. U posljednjoj skupini bilo je 16% nezadovoljnih sa svojim standardom.

¹⁹ Za izračunavanje signifikantnosti razlika upotrijebili smo hi-kvadrat test.

Ako dobivene distribucije dohodaka usporedimo s distribucijom odgovora na pitanje o aspiriranom dohotku (inkongruentni pojedinci imaju veće aspiracije od kongruentnih), možemo da inkongruentni pojedinci sudionici NOB nisu realizirali svoje aspiracije. Njihovi zahtjevi za materijalnim dobrima prelaze postojeće mogućnosti njihova zadovoljavanja. Raskorak između željenog i dostignutog materijalnog standarda uzrokuje nezadovoljstvo. Pri tom valja upozoriti na okolnost, da se u statusno kongruentnoj grupi nalaze samo oni ispitanici koji pripadaju »srednjim« i »višim« slojevima dok se među inkongruentnim nalaze i pojedinci iz »nižih« slojeva. Uz to, većina je statusno inkongruentnih boraca NOB već prekoračila onu starosnu granicu poslije koje više nema mnogo mogućnosti poboljšanja statusnih položaja a time i materijalnog standarda. U prilog naše tvrdnje idu i odgovori respondenata, koji nisu sudjelovali u NOB. Čini se da je među njima više mladih ljudi, koji još uvijek imaju perspektive poboljšanja položaja.

S gospodarskom i političkom situacijom također su više zadovoljni inkongruentni ispitanici negoli kongruentni ispitanici. S dostignutim je stupnjem gospodarskog razvoja u nas »vrlo zadovoljno« triput više inkongruentnih respondenata tipa 6 i 7 nego inkongruentnih tipa 4 i 5. Rezultat ponovo potvrđuje, da statusnu inkongruentnost ne možemo svrstati među uzročnike nezadovoljstva.

Sasvim drukčiju sliku dobivamo ako usporedimo iste tipove statusne inkongruencije i oba pod-uzorka (NOB i ne-NOB) međusobno. U više od polovice slučajeva razlike su bile i statistički značajne.

Naši su rezultati, nadalje, pokazali da statusna inkongruencija ne utječe niti na kritičnost naših ispitanika, niti na njihova stajališta prema nekim određenim društvenim pitanjima. Drugim riječima, kongruentni pojedinci nisu kritičniji, konzervativniji i (ili) restriktivniji od inkongruentnih, niti ih više izjavljuje da bi bilo potrebno izmijeniti postojeću društvenu situaciju od kongruentnih.

ZAKLJUČCI

Rezultati ove studije kazuju da je individualna statusna inkongruencija posebno učestala u onom dijelu slovenske populacije, koja je svoje mobilne pomake realizirala već u razdoblju i neposredno poslije NOB. Unatoč tome statusna inkongruencija nije utjecala na odgovore naših ispitanika u smjeru većeg nezadovoljstva i kritičnosti prema postojećoj društvenoj situaciji. Statusno inkongruentni respondenti, koji su sudjelovali u NOB i koji nisu sudjelovali u NOB, u mnogim su slučajevima mnogo zadovoljniji i manje kritični od statusno kongruentnih. To govori u prilog naše temeljne pretpostavke da je s konceptom statusne inkongruentnosti kako su ga dali G. Lenski i drugi, u nas nemoguće objasniti sociološki relevantne pojave.

Skupine NOB i ne-NOB ne razlikuju se samo po opsegu mobilnih pomaka, nego, i više, po svom ponašanju. Iako smo u naš uzorak uključili samo zaposlene ljude i samo nekog pojedinca starijeg od 65 godina, ipak je među borcima NOB dobar broj onih koji danas već pripadaju srednjoj ili starijoj generaciji, koja je svoj društveni položaj ostvarila u posebnim, samo za tu i takvu društvenu situaciju značajnih okolnostima. To su ljudi za koje može-

mo misliti da su zadovoljni svojim životom, ako im je uspjelo da realiziraju svoje ambicije. Ocjene budućnosti ne izražavaju njihova očekivanja nego su prije rezultat već realiziranih mogućnosti. Svoj vlastiti život i društvene pojave ocjenjuju sa stajališta svojih, doživljenih iskustava i u svijetlu takva vrijednosnog sistema kojim su gradili svoj položaj u društvenoj zajednici. Ako izražavaju nezadovoljstvo ili kritičko raspoloženje prema postojećem sistemu, izražavaju ga vjerojatno stoga što i promjene i razvoj vrednuju s onih vrijednosnih položaja, što su ih usvojili kada su oblikovali svoj sistem vrednota. Nezadovoljstvo i kriticizam mogu biti također i izraz neispunjenih očekivanja i osjećaja nedovoljnog priznanja.

U grupi onih koji nisu sudjelovali u NOB-i prevladavaju srednje i mlađe generacije, za koje je po našem mišljenju u većini slučajeva statusna inkongruencija samo faza u procesu pokretljivosti. Društvenu situaciju ocjenjuju i kritiziraju sa stajališta vlastite perspektive unutar nje.

Možda je na taj način moguće objasniti zašto su najnezadovoljnije i najkritičnije raspoložene upravo kongruentne, a najzadovoljnije inkongruentne osobe. (Tvrdnja je u potpunoj suprotnosti s postojećim teorijama o učincima statusne inkongruencije). U nas su u statusno-kongruentnu grupu ušli kongruentni pojedinci na najvišoj i na srednjoj razini, ili pak oni koji imaju visoku odnosno srednju naobrazbu, visok ili srednji dohodak, visok ili srednji prestiž u zvanju i visoku ili srednju političku moć. Među njima je i skupina »intelektualaca«, kojima su zbog stupnja obrazovanja dostupne svakovrsne informacije, te — kako reče Arnold Gehlen — vladaju govornom i pisanom riječi i zato lakše razvijaju kritička stajališta prema pojedinim društvenim pojavama. Pritom, spadaju u onaj sloj koji je dosegao najviše moguće položaje. Što se tiče statusne inkongruencije pojedinaca, možemo reći, da barem u većini slučajeva još nisu maksimalno iskoristili sve ponuđene mogućnosti za društveni uspon i imaju otvorene perspektive, to više ako ne djeluju selektori, koji bi ih u toj mobilnosti kočili.

Može nam se predbaciti da podaci ne daju željene rezultate (odnosno ne potvrđuju učinak statusne inkongruencije) stoga, što inkongruencija odnosno razlike između pojedinačnih statusnih položaja nisu dovoljno velike. Većina stranih autora »zaoštrila« je statusnu inkongruenciju tako, što je upotrijebila etničke ili rasne dimenzije i tako uvela dimenzije, koje — prvo, ubrajamo među pripisane i o kojima znamo da se položaji na njima ne mogu vlastitom voljom i silama mijenjati, i drugo, da se u takvom slučaju izlažemo opasnosti mjerenja učinka etničke dimenzije same, a ne statusne inkongruencije kao takve.

Pri homogenim populacijama izlažemo se opasnosti da statusnu inkongruenciju uzmemo kao status *per se*. A ako pak pri nehomogenim populacijama upotrijebimo dimenziju, koja populaciju dijeli na više subpopulacija (kako je to primjerice kod etničke dimenzije) unutar kojih vrijede različiti statusni sistemi, nećemo mjeriti učinak statusne inkongruencije na ponašanje ljudi, nego ili status pojedinca unutar njegove skupine, ili status pojedinca, odnosno njegove grupe na dimenziji koju smo upotrijebili sa svrhom razlikovanja subpopulacija.

Statusni položaj pojedinca na etničkoj ili rasnoj dimenziji unutar sistema, u ovom slučaju etničke ili rasne skupine, kojoj pojedinac pripada, nije

adekvatna mjera individualne statusne inkongruencije. Taj je položaj otprilike jednak položaju što ga gna istoj dimenziji zauzimaju i drugi članovi iste grupe.

Isto tako, mjerimo li reakcije pojedinaca na pritiske okoline, možemo reći da pritisci počinju djelovati onda kada se pojedinac identificira s grupom kojoj pripada i kada zbog pripadnosti toj skupini, on osobno ili cijela grupa počinje doživljavati sukobe u interakciji s drugim grupama. To se pak događa uvijek gdje određene rasne i etničke skupine imaju niži društveni status od drugih i gdje je trenutna politička situacija takva da su cijele etničke ili rasne skupine deprivirane, ili barem imaju osjećaj da su prikraćene.

Pa i tamo gdje postoji individualna statusna inkongruencija ne dolazi do frustracije samo zbog nje, barem ne stoga što su neki tipovi statusne inkongruencije uobičajeni i česti u određenoj društvenoj zajednici. Konflikti se javljaju istom onda kada pojedinac ili grupa teže kidanju granice svog sistema i pokušavaju svoj položaj ostvariti u drugom sistemu. To može biti konflikt što ga doživljava neka rasna ili nacionalna grupa u sistemu u kojem dominira druga rasna ili nacionalna skupina, konflikt suprotstavljenih političkih grupacija, konflikt mladih u svijetu starije generacije, ili konflikt u obitelji, ako braćni drugovi zaposjedaju različita mjesta na statusnim dimenzijama. Konflikt već može izazvati i to ako žena ima višu naobrazbu i veći dohodak od muža, jer takva situacija nije u skladu s normativnim očekivanjima.

Mogli bismo navesti još niz slučajeva kako mogu nastati konflikti zbog inkongruencije položaja na statusnim dimenzijama. Ipak to nije individualna inkongruencija, nego prije inkongruencija pojedinčeva položaja (ili položaja cijele grupe) na relevantnoj dimenziji, nasuprot položaja što ga na istoj dimenziji zauzimaju pojedinci ili skupine) u istom socijalno-statusnom sistemu.

U takvom slučaju naravno ne možemo govoriti o osnovnim varijablama. Ako pojedinac (ili grupa) zauzima položaj na bilo kojoj dimenziji, koja je u trenutnoj društvenoj situaciji relevantna i njegov je položaj inkongruentan (obično niži) od položaja što ga na istoj dimenziji zauzimaju drugi pojedinci (ili skupine), može se desiti da će pojedinac (ili grupa) zbog svoga položaja na relevantnoj dimenziji doživljavati frustracije, na koje će odgovarati određenim oblicima ponašanja.

Sa slovenskoga prevela: *Silva Mežnarič*

Katja Boh

STATUS INCONGRUITY IN POSTREVOLUTIONARY SOCIETY

(Summary)

To the methodological questions to which an answer was sought in the present study belong the measurement of status incongruity and the choice of adequate and relevant dimensions. The central question, however, was: 1. what does status incongruity really mean and 2. can the concept of status incongruity be applied to a society whose institutional structure has undergone fast and profound changes. And, further, is the behavior claimed by researchers to stem from status incongruity really the result of status incongruity or is it the result of the individual's feeling that one or another of his socially relevant dimensions is being discriminated against.

For the determination of the various types of status incongruity occurring among the Slovene population, the following dimensions were chosen: education, income, occupational prestige and political power. Altogether 7 types of status incongruity were obtained which differed one from another in the direction of their incongruent positions and in the distance between these.

The effect of the relevant variables was checked by cross-linking each status dimension (education, income, occupation) with the respondent's participation in the National Liberation Struggle and with his attitude towards some social phenomena.

For the determination of incongruent behavior, the following indicators were chosen: satisfaction or dissatisfaction with the private life and with the economic and political situation in Yugoslavia, the respondent's critical attitude towards some social phenomena and his desire to change the prevailing social conditions.

The results of the analysis revealed that in the Slovene population there was a significantly larger number of incongruent persons among veterans of the National Liberation Struggle than there was among those who had not participated in the Struggle. This seems to be due to the fact that the veterans who during and immediately after the war had risen on the political power scale and in part had improved their occupational standing, failed to readjust their incongruous status, not in the last place because this omission did not lead to conflict situations.

Even though individual incongruity seems to be quite frequent among the investigated population, it nonetheless did not influence the respondent's answers. Respondents whose status was incongruent were frequently more satisfied and less critical than their counterparts, a fact supporting our fundamental thesis that in Yugoslavia the sociological relevant phenomena cannot be interpreted in the light of the concept of status incongruity as proposed by G. Lenski and others.

The reason why our findings are not in keeping with those of foreign authors might also be due to the fact that we did not treat group membership as a status dimension. Since an ethnic group is a group having its own system of values and, in turn, status system, status incongruity can be measured only within a single national group. Significant differences can be obtained when different ethnical groups are compared one with another. We believe, however, that these differences are not due to the status incongruity of the individual but the status of the ethnic group with which the individual identifies himself vis-à-vis other ethnic groups and because of the status of which an individual in a certain status system might become overwhelmed by a feeling of deprivation.